

Inhoudsopgave beroepsprofiel antroposofisch fysiotherapeut

Inhoudsopgave	1
Voorwoord	2
Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Mensvisie	4
definitie van een antroposofisch fysiotherapeut	4
visie op ziekte en gezondheid	4
Hoofdstuk 2: Dagelijks handelen van de antroposofische fysiotherapeut	6
voorwaarden voor het welslagen van een behandeling	6
massage	6
hydrotherapie	7
bewegingstherapie	7
gezichtspunten die van belang zijn bij de diverse therapievormen	8
werksituatie	8
indicatiegebied	9
contra-indicaties	9
Hoofdstuk 3: Overige zaken	10
opleiding	10
literatuur	10
belangrijke adressen	10
lijst van gebruikte afkortingen	11

Beroepsprofiel antroposofisch fysiotherapeut*

Voorwoord

Met dit beroepsprofiel willen we laten zien hoe het dagelijkse werk van de antroposofisch fysiotherapeut eruit ziet. Het doel hierbij is veelledig: we willen bij de diverse lezers, zoals zorgverzekeraars, collega's interesse en enthousiasme opwekken voor het "anders zien". In die zin is het ook een (bescheiden) bijdrage aan hoe wij aankijken tegen de ontwikkeling van het vak.

Vanuit verenigingsperspectief vormt het een hernieuwd moment van bezinning: iedere fysiotherapeut maakt zo zijn eigen ontwikkeling door, maar in dit document willen we een referentiekader aanbieden, waaraan een ieder zich kan spiegelen. Verder zal het ook dienen als basis voor het nog te ontwikkelen opleidingsprofiel.

Dit document vormt een onlosmakelijk geheel met onze statuten, en het huishoudelijk reglement, waarin met name vele praktische zaken geregeld zijn, waaronder de bij- en nascholing en het klacht- en tuchtreglement.

Om te zorgen dat het beroepsprofiel door een groot deel van de vereniging gedragen zou worden, hebben we de leden in diverse fasen via gesprekken en e-mail de gelegenheid gegeven hierop commentaar te leveren. Dit heeft tot een aantal aanpassingen in het profiel geleid. Het profiel zal iedere 5 jaar geëvalueerd worden.

Johannes Zwart en René Alofs (eindredactie)

* In de tekst wordt de mannelijke uitgangsvorm geschreven, waar feitelijk zij/hij bedoeld wordt.

Inleiding

De laatste decennia is er in de beroepspraktijk duidelijk een verschuiving waar te nemen van vooral praktisch handelen naar een situatie, waarin ook de reflectie op het eigen handelen een belangrijke rol speelt. In deze maatschappelijke tendens naar meer transparantie hoort ook het omschrijven van de mogelijkheden van het eigen beroep.

In contacten van het FAG (Federatie Antroposofische Gezondheidszorg) met zorgverzekeraars in de jaren negentig is een eerste aanzet gegeven tot het beschrijven van de antroposofische fysiotherapie binnen het geheel van de antroposofische gezondheidszorg. Dit heeft toen geleid tot het opnemen van deze zorg in diverse polissen.

Onze vereniging is ingebed in een grotere samenwerkingsstructuur tussen de verschillende antroposofische beroepsgroepen (NVAZ: Nederlandse Vereniging van Antroposofische Zorgaanbieders), waar onderlinge afstemming plaatsvindt o.a. op het gebied van kwaliteitsontwikkeling. Het bestuur van de vereniging heeft later ook meegedaan aan een project van het CBO (Centraal Begeleidings Orgaan voor de intercollegiale toetsing) met als doel het ontwikkelen van een kwaliteitsbeleid.

Belangrijk is dat de antroposofisch fysiotherapie zich niet ziet als alternatief voor de reguliere zorg, maar juist als een aanvulling, ook wel complementair of additief genoemd. In die zin vormt het beroepsprofiel fysiotherapeut van het KNGF dan ook de basis voor dit document en komt in dit profiel vooral aan bod wat ons onderscheidt.

De opzet van het document is als volgt:

In het eerste hoofdstuk komt met name de inspiratiebron van onze werkwijze voor het voetlicht nl. de antroposofische visie op de mens en het daaraan gekoppelde pathologische en therapeutische concept.

Hoofdstuk twee laat zien hoe deze concepten vertaald worden naar de dagelijkse praktijk.

In het laatste hoofdstuk wordt de lezer verwezen naar verdiepende literatuur en adressen, die behulpzaam kunnen zijn voor het vinden van meer informatie.

Hoofdstuk I: Mensvisie

Definitie van een antroposofisch fysiotherapeut (AF)

Een AF is een regulier opgeleide fysiotherapeut, die naast de inzichten, vaardigheden en attitude zoals die geformuleerd zijn in het beroepsprofiel van het KNGF, ook geïnspireerd wordt door het antroposofisch mensbeeld en werkt vanuit de inzichten van de antroposofische geneeskunde, zoals die o.a. hun weerslag vinden in de genoten opleiding tot antroposofisch fysiotherapeut.

Mensvisie

Met betrekking tot de visie op de mens is het belangrijk ons te realiseren dat de feiten op zich niet dwingen tot een bepaalde visie: b.v. genetische aanleg past zowel binnen het evolutionaire toevaldenken als binnen de reïncarnatiegedachte.

De exclusieve gerichtheid op de zintuiglijke werkelijkheid van de natuurwetenschap heeft ons in de loop van de jaren een toenemende controle gegeven op allerlei gebied, denk alleen al aan de verworvenheden van de techniek. Maar tegelijkertijd heeft deze objectiverende kijk ook bevorderd dat de mens meer is vervreemd van zijn eigen lichaam. Ziekte wordt gezien als een indringer, iets wat losstaat van de mens. De therapie is dan ook gericht op iets wat bestreden, uit de weg geruimd of onderdrukt moet worden. Moeilijker wordt het als mensen klachten hebben en er niets gevonden kan worden of als mensen zingevingvragen hebben in de trant van “wat heeft deze aandoening met mij te maken?”

Binnen de antroposofische visie wordt ziekte niet gezien als iets dat per se negatief is, maar als een uiting van disharmonie, die tegelijkertijd een oproep dan wel uitnodiging is tot het vinden van een hernieuwd evenwicht. In deze visie worden we ook niet als een onbeschreven blad geboren, maar nemen al een bepaalde constellatie mee, waardoor we sommige situaties zullen aantrekken en andere juist niet. Zo ontrolt zich in de loop van ons leven ons lot. Vooral terugkijkend op een dergelijk proces kan de zinvolheid hiervan voor de eigen biografie beleefd worden. Dit ontwikkelingskarakter staat centraal en is niet beperkt tot dit ene aardeleven. Hier zij overigens uitdrukkelijk vermeld dat patiënten deze visie niet opgedrongen wordt, of dat ze hierin moeten geloven. Wel kan het goed zijn mensen uit te nodigen op een andere manier naar hun situatie te kijken.

Visie op ziekte en gezondheid

Binnen het antroposofisch denkkader is een theoretisch heldere zienswijze ontwikkeld over hoe de relatie tussen lichaam en ziel samenhangt met gezondheid en ziekte, genaamd **driegeleding¹**: Hierbij worden niet alle activiteiten als denken, voelen en willen gezien als uitloeijsel van hersenprocessen, maar steunt alleen het waarnemen en het denken op de processen van het zenuwstelsel. Deze bewustzijnsprocessen – ook wel bovenpool genoemd - zijn mogelijk op basis van de afbraak van de levende stof. Deze processen hebben dus een vitaliteitafbrekende werking, ze bevorderen daarmee sclerotiserende processen, zgn. ‘koude ziekten’, als ze de andere processen overheersen.

Polair hiertegenover staat het stofwisselingstelsel – andere benaming: onderpool - dat in de buikorganen en ledematen zijn centrum heeft. Het is de lichamelijke ondersteuning van ons wils leven en is vooral in de opbouw- en regeneratie processen werkzaam en werkt ook door het hele lichaam. Als deze niet beteugeld worden, kan zich dat uiten in ontstekingsachtige ziekten met een oplossende tendens.

---

¹ zie hiervoor o.a. Walther Bühler: het lichaam als instrument van de ziel.
Rudolf Steiner: Von Seelenrätseln.

Tussen deze twee polen bemiddelt het ritmische systeem, dat met name in de borstorganen zijn centrum heeft en de grondslag levert voor het voelen.

N.B. natuurlijk spelen zich alle genoemde processen door het hele lichaam af (zenuwen dringen door tot in de kleine teen en bloed komt tot aan elke hersencel) en doordringen elkaar, maar hun werkingsgebied is totaal verschillend.

Deze andere kijk levert ook de grondslag voor het inzicht in ziekte en gezondheid: een door het ritmische systeem dynamisch bemiddeld evenwicht tussen opbouw- en afbraakprocessen. Als de één over de ander overheerst ontstaan er de genoemde ziekte-tendenzen.

Een tweede organisatievorm is de **viergeleding**:

Deze laat zien hoe de mens diverse organisatie principes deelt met de natuur om zich heen.

Alleen het fysieke lichaam is zintuiglijk waarneembaar. Binnenin dit lichaam is er ook sprake van 4 aggregatietoestanden (warmte wordt als een aparte toestand gezien), waarop de andere (niet zintuiglijke) lichamen kunnen aangrijpen. Deze bepalen zijn functioneren en zorgen dat de mens tijdens zijn leven in de zijn herkenbare vorm blijft (immers, als ze sterft dan desintegreert deze vorm en vervalst tot stof).

In een schema gezet geeft dat het volgende beeld:

mineraal	aarde / vast	mineraal-bewust	stof	fysieke lichaam
plant	water / vloeistof	slaap-bewustzijn	levend organisme	levenslichaam
dier	lucht / gas	droombewustzijn	bezielde wezen	astraallichaam
mens	vuur / warmte	zelfbewustzijn	ik	ik organisatie

Als we als fysiotherapeut iemand masseren hebben we op die manier letterlijk iets in handen om via de verschillende "weefselkwaliteiten" uitspraken te kunnen doen over die organisatieprincipes (ook wel wezensleden genoemd).

- de turgor van het weefsel geeft ons een indruk van het functioneren van het levenslichaam en daarmee over de vitaliteit.
- de spierspanningsverdeling (luchtfenomeen) en de ademhaling geven ons een indruk over het functioneren van het astraallichaam.
- de warmtekwaliteit en verdeling zegt ons iets over het functioneren van de ik-organisatie.

Op die manier krijgen we een goed beeld van hoe iemand letterlijk en figuurlijk in zijn vel zit. Want het zal duidelijk zijn dat de verschillende wezensleden goed op elkaar afgestemd moeten zijn, wil er sprake zijn van welbevinden. Een sterk ingrijpend astraallichaam zal bv. krampen en pijn veroorzaken. Door deze manier van kijken zijn we goed in staat ons in te leven als de patiënte uitspraken doet als: mijn arm voelt zwaar, ik ben een wandelend hoofd, ik heb last van een gebroken rug. Deze zijn niet zomaar metaforen, maar vormen een uitdrukking van de samenwerking van de bovenstaande wezensleden.

Hoofdstuk II: Dagelijks handelen van de antroposofisch fysiotherapeut:

Binnen de reguliere fysiotherapie wordt de aandacht vooral gericht op het bewegend functioneren van de mens, het oefenen van het bewegings"apparaat". Dit heeft als voordeel dat het een duidelijk beeld naar buiten geeft van wat de fysiotherapeut doet, maar is tevens een blikvernaauwing voor wat betreft de klachten waarmee de mensen komen. Zo laat het talloze aangrijpingspunten om via het lichaam invloed uit te oefenen op interne organen, de beleving van het eigen lichaam en andere psychosomatische processen liggen.

De anamnese zal dan ook doorgaans uitgebreider zijn om een zo rijk mogelijk beeld van iemand te krijgen. De klacht staat immers niet los van een persoon. Inspectie en onderzoek kunnen dit beeld verder "verrijken". De antroposofisch werkende fysiotherapeut kan zich nu met dit beeld van de patiënt meditatief bezighouden. Dit bevordert de afstemming op de patiënt en kan het ontvangen van goede invallen bevorderen. Gaat men verder op deze scholingsweg dan krijgt men een steeds beter beeld van de werking van de verschillende wezensleden. Deze wezensledendiagnose vormt het uitgangspunt van de behandeling.

Binnen de antroposofische fysiotherapie is met name het gebied van de massage ontwikkeld en wordt ritmische massage genoemd, of ook wel eens massage volgens Wegman of Hauschka (respectievelijk grondlegster en uitwerkster van de therapie). In het huidige tijdsgewricht wordt massage vooral gezien als een passieve, afhankelijk makende therapievorm. Binnen onze beroepsgroep wordt het juist gezien als een mogelijkheid om passiviteit in activiteit om te zetten, doordat het zelfwaarneming van binnenuit bevordert en daarmee een handvat aanreikt de regie over de eigen gezondheid in eigen handen te nemen.

Voorwaarden voor het welslagen van een behandeling:

De ruimte is aangenaam verwarmd, er zijn liefst geen aandachtafleidende geluiden en tijdens de massage wordt er niet (veel) gesproken.

Er wordt een vertrouwensbasis tussen patiënte en behandelaar gecreëerd, waardoor de patiënte zich veilig kan voelen om zich te kunnen overgeven aan de behandeling

De houding van de fysiotherapeut wordt gekenmerkt door innerlijke rust, concentratie, afstemming op wat hem tegemoet komt in de aanraking van de patiënt. Dit zou je een actieve luisterende houding kunnen noemen. Dit schept voorwaarden waarin het mogelijk wordt dat er een "gesprek" op gang komt tussen de handen van de therapeute en het bezielde lichaam van de patiënte. Wezenlijk hierbij is, dat het om een interactie gaat en dat het geen - om in het beeld te blijven - directieve monoloog is van de fysiotherapeut.

Massage:

Een algemene karakteristiek van de massage is dat ze een ademende, zuigende, lichtmakende kwaliteit heeft, waardoor specifiek de eigen vitaliteit (levenslichaam) wordt aangesproken.

Verder wordt niet alleen op de plaats van de klacht gewerkt, maar gaat het juist om de aansluiting cq integratie met de rest van het lichaam.

Het aanraken via de massage kan de volgende effecten sorteren, ze:

- bevordert zelfwaarneming van binnenuit en de eigen grensbeleving bij de patiënt en deze ontwikkelt daarmee een zintuig voor overbelasting
- bevordert acceptatie van de huidige toestand als vertrekpunt en vormt daarmee voorwaarde voor een goed verlopend therapeutisch proces (met name van belang bij chronische en langdurige ziektes)

- stimuleert het zelfgenezend vermogen, door een voorbeeldwerking van de gezonde samenhang b.v. juiste balans tussen spanning en ontspanning aan te bieden, ervaarbaar te maken
- heeft een algemeen integrerende werking, bevordert het aanwezig zijn in het nu

Daarbij geven de antroposofische gezichtspunten naast deze in feite algemene werkingen, ook mogelijkheden tot hele specifieke vormen van massage:

- vitaliserende, opbouwmassage: sommige mensen zijn zo verzwakt, dat het te vroeg aanspreken d.m.v. mechanische oefeningen bijvoorbeeld averechts zal werken.
- uitscheidingsmassage: veel aandoeningen zijn gebaseerd op een stofwisselingsstoornis waarbij stoffen van binnenuit het eigen weefsel irriteren.
- bij acute pijnklachten, kan via een zgn. afleidende massage de pijn beduidend verminderen.
- via speciale massagehandgreepkwaliteiten (stromend, aanzuigend, puntig, doorwarmend) kunnen de wezensdelen specifiek worden aangesproken in hun onderlinge verhouding.
- via zgn. orgaaninwrijvingen met metaalzalven kan bovengenoemde werking nog ondersteund of verder aangesproken worden.
- door gebruik te maken van specifieke oliën (ontspannend, doorwarmend, vitaliserend etc) kan dit verder ondersteund worden.

Na de massagebehandeling is het van belang, dat een patiënt enige tijd (ongeveer 20 minuten) goed toegedekt, blijft narusten. De patiënt kan dan, niet afgeleid door andere indrukken, de impuls die de massage gegeven heeft, dieper opnemen en verwerken. Dit kan eventueel door een warmte-applicatie ondersteund worden. (Dit kan soms ook reeds tevoren aangeboden worden). Warmte speelt een belangrijke rol bij het op gang brengen van processen.

Hydrotherapie

Een deel van de antroposofische fysiotherapeuten heeft een aanvullende opleiding hydrotherapie in Duitsland gevolgd, omdat deze in Nederland niet wordt onderwezen.

Hydrotherapie wordt gegeven in de vorm van substantie, beweging- en koortsbaden.

Bij alle baden staat de waarneming op de voorgrond, bijv. de medicinale kwaliteiten van de substanties. Eén van de mogelijkheden waar gebruik van gemaakt kan worden zijn bijv. (eventueel door een arts voorgeschreven) oliën, welke via een dispersieapparaat zó fijn in het water worden verdeeld, dat deze door het totale huidoppervlak waargenomen en opgenomen kunnen worden.

Bij de bewegingsbaden onderscheiden we het golf-, wrijf-, lemniscaten- en borstelbad.

Afhankelijk van de intentie waarmee de fysiotherapeut de baden uitvoert kan dit zowel een stimulerende als sederende werking hebben. Deze werking kan nog geïntensiveerd worden door borstels of sisalhandschoenen te gebruiken.

De badtherapie wordt net als de massage afgerond met narusten, behalve bij het borstelbad, deze wordt afgesloten met beweging in de buitenlucht om de activerende werking van het bad te versterken

Bewegingstherapie

Naast de ontwikkeling van een specifieke massage en badtherapie zijn er ook verschillende aanzetten om tot een andere manier van bewegingstherapie te komen. Via contact- en weerstandsoefeningen kan de mens zichzelf leren in innerlijke rust te ervaren en te aanvaarden. De ruimte in het bekken neemt hierbij een bijzondere plek in. Veel aandacht wordt geschonken aan het 'doorlaatbaar' (o.a. vrij van verkramping, pijn, stijfheid e.d.) worden van het lichaam voor de eigen individualiteit.

Een ander belangrijk uitgangspunt vormt de bewegingsdialoog tussen het individuele, uniek eigene van elk mens en zijn omgeving. Door zijn geestelijke vermogens kan een mens, in tegenstelling tot plant of dier, een bewust zinvolle, of moreel juiste handeling in een bewegingssituatie kiezen. Het menselijk bewegen kenmerkt zich door vrijheid. De menselijke oprichting en daarmee het vrij worden van de armen is hier uitdrukking van. Het lichaam als bewegingsinstrument moet voldoende doorlaatbaar en sensitief zijn om zowel de impulsen van binnenuit (de bewegingsbedoeling) als vanuit de omgeving naar het lichaam toe op een juiste en adequate wijze te verwerken. Toegangspoorten voor deze impulsen van binnenuit en buitenaf vormen de zintuigen. Hierbij wordt uitgegaan van een ruimere twaalfvoudige zintuigleer².

Scholing van die zintuigfuncties en bewustzijn ontwikkelen voor ruimtelijke- en bewegingskwaliteiten zijn doel en opgave in een antroposofisch georiënteerde bewegingstherapie.

De therapie is er op gericht om zowel de verbinding met de eigen lichamelijkeheid als de oriëntatie in de ruimte ervaarbaar te maken en in beweging te brengen. Dit gebeurt o.a. door de verschillende kwaliteiten van de ruimterichtingen (voor-achter, boven-onder, links-rechts) al bewegend ervaarbaar te maken. Dit biedt de mogelijkheid letterlijk en figuurlijk anders in het leven te staan.

Gezichtspunten, die van belang zijn bij de diverse therapievormen:

Ieder mens heeft de beschikking over een zelfgenezend vermogen, dat zowel gestimuleerd als gefrustreerd kan worden. Het is de taak van de fysiotherapeut in dialoog met de patiënte hierin inzicht te geven.

Er wordt procesmatig gedacht, d.w.z. dat sommige zaken niet overhaast kunnen worden, kortom hun tijd nodig hebben, maar ook dat het niet altijd nodig is door te behandelen totdat de klachten helemaal over zijn, met name als er een gerechtvaardigd vertrouwen is in het goede verloop van de natuurlijke herstelprocessen.

Behandelingen worden liefst in een (vast) ritme gegeven, b.v. een (of twee) maal per week.

Soms is het zinvol 4 weken te behandelen, een pauze periode in te lassen en dan weer een aantal behandelingen. Bij chronische klachten kan een pauze in de behandelreeks het genezingsproces ten goede komen, men voorkomt op die manier gewenning en afhankelijkheid van de behandeling en stimuleert de eigen omvorming van de aangeboden therapeutische stimuli. Daarbij wordt een ziekte (stoornis of beperking) als mogelijkheid tot leermoment in de levensloop gezien, en biedt de antroposofisch fysiotherapeut de patiënt ook in dat opzicht ondersteuning

Adviezen die gegeven worden zijn individueel en aangepast aan de constitutie van de persoon. Binnen het antroposofisch mensbeeld is hier een schat aan gedifferentieerde informatie te vinden omtrent het ontwikkelen van een gezonde levenshouding, die uitgaat van de eigen innerlijke autoriteit.

---

² Er bestaat veel literatuur hierover. Een goede inleiding is: A. Soesman: de twaalf zintuigen. Poorten van de ziel. Uitgeverij Vrij Geestesleven.

Werksituatie:

De vereniging bestaat momenteel uit 101 leden, maar in de loop der jaren hebben veel meer mensen de opleiding gevolgd. Antroposofische fysiotherapeutn zijn werkzaam in alle geledingen van de gezondheidszorg zowel binnen de eerste lijn: particuliere praktijken, gezondheidscentra (therapeutica genoemd), als binnen diverse instellingen van de tweede lijn ziekenhuis, psychiatrie, gehandicaptenzorg (heilpedagogie genoemd), verpleeghuizen e.d.

In een therapeuticum wordt naast de huisartsenzorg, een aantal andere therapieën aangeboden zoals kunstzinnige therapie en euritmitherapie, gespreks-, spraak- en uitwendige therapie vaak ook zuigeling- en peuterzorg. Interdisciplinaire samenwerking is een belangrijk uitgangspunt in alle genoemde werksituaties. Een gezamenlijke patiëntenbespreking maakt wezenlijk deel uit van deze samenwerking. Daarnaast worden in verschillende therapeutica lezingen en cursussen gehouden over thema's die met gezondheid en ziekte te maken hebben.

Indicatiegebied:

De antroposofische fysiotherapeut heeft in principe het zelfde indicatiegebied als de regulier werkende fysiotherapeut, die zich met name profileert als specialist op het gebied van de bewegende mens.

De antroposofisch fysiotherapeut onderscheidt zich daarnaast vooral door zijn expertise op het gebied van de persoonlijke verhouding van het individu tot zijn eigen lichamelijkeheid waardoor met name chronische ziekten en zgn. somatoforme stoornissen, spanningsklachten, functionele klachten m.b.t. het welbevinden goed reageren op deze aanpak. Te denken valt daarbij aan:

- onbegrepen pijnklachten
- vitaliteitsproblemen (uitputting, burnout)
- voedingsproblematieken
- tonus disbalans (hypo/hypertensie)
- slaapproblemen
- stofwisselingsstoornissen
- ademhalingsproblemen
- posttraumatische stoornissen
- migraine
- ontwikkelingsproblematieken bij kinderen (kindertherapeuticum)
- ondersteuning bij kankertherapie (pijnbestrijding)
- dissociatieve stoornissen
- para-sympatische disbalans

Contraindicaties:

Echte contra-indicaties zijn er nauwelijks (koorts), het betreft meestal relatieve contra-indicaties: van plaats: heftige irritaties-ontstekingen; dan wordt niet op de plaats zelf behandeld, maar kan wel bv. via een afleidingsmassage invloed worden uitgeoefend.

van handgreep: zoals geen stromende handgrepen bij kanker en sommige ontstekingen die zich door het lichaam kunnen verspreiden.

Hoofdstuk III: Overige zaken

Opleiding:

In 2004 is met een vernieuwde opleiding antroposofische fysiotherapie begonnen, waarin lessen over verschillende therapievormen geïntegreerd worden aangeboden. Deze opleiding zal iedere twee jaar aangeboden worden. De opleiding beslaat 8 cursusweken verdeeld over twee jaar.

Contactpersoon: Hannie Bakker Bongert 13 6994 BV DE STEEG

t 06 2518 2676 (17.00–21.00 u.) e bakker.hannie@gmail.com

Literatuur:

Basisboek:

Dr. M. Hauschka: Rhythmische Massage nach Dr. Ita Wegman.

Uitgave Margarethe Hauschka Schule 1972

Dr. Rudolf Steiner/Dr. Ita Wegman: Grondslagen voor een verruiming van de geneeskunde.

Christofoor 1995 ISBN 90-6038-13-00

Binnen onze beroepsgroep zijn de volgende boeken/brochures uitgegeven:

Volkier Bentinck: Medische massage therapie; het scheppen van evenwicht tussen leven en bewustzijn. Den Haag 2000. ISBN 90-73310-22-9

Ron Borsboom: Springen houvast vinden; een verkennend onderzoek van de bewegingstherapie. Stichting onderzoek je eigen werk. Arnhem 1996. Publikatie nr. 12

Co Gelaudie: Handgrepen; een verklarende beschouwing over de ritmische handgrepen. Samo onderzoekspublikatie 1997 ISBN 90-74871-04-6

Marie-Josée Gijsberts: Tastbare beelden; diagnostiek in de massagetherapie. Samo onderzoekspublikatie 1997 ISBN 90-74871-05-4

M-J Gijsberts, B. van der Hart, J. Hendriksma en F. Sloot: antroposofische fysiotherapie. Gezichtspunten nr.23 1998 ISBN 90-75988-23-0

Josée Hendriksma: RSI, kop en staart van de muisarm
Gezichtspunten nr. 35

Belangrijke adressen:

Nederlandse Vereniging voor Antroposofische Fysiotherapie

Secr. Mevr. G.A.M. Zwart-van Lonkhuijzen

Dorpsstraat 27 8746 NJ Schraard

tel: 0515 531 075

email: join.zwart@kpnplanet.nl

web: <http://www.nvaf.info/>

Stichting ter bevordering van de Antroposofische Fysiotherapie

De Genestetlaan 30 3705 BV Zeist

Tel: 030 696 0174. E-mail: amawelsink@hotmail.com

NVAZ

Utrechtseweg 62 3704 HE Zeist

Postbus 839 3700 AV Zeist

tel: 030-6945544

web: <http://www.nvaz.nl>

Antroposana – Landelijke patiëntenvereniging voor antroposofische gezondheidszorg.

Stationsstraat 79 G 3811MH Amersfoort.

Tel: 033 422 65 42 (di t/m do 10 – 13u)

web: www.antroposana.nl

Lijst van gebruikte afkortingen:

CBO: Centraal Begeleidings Orgaan voor de intercollegiale toetsing. Deze instelling houdt zich met name bezig met het stimuleren van kwaliteitsbeleid in de gezondheidszorg.

NVAZ: Nederlandse Vereniging van Antroposofische Zorgaanbieders

KNGF: Koninklijk Nederlands Genootschap voor Fysiotherapie

OBAG: Overlegorgaan Beroepsverenigingen Antroposofische Gezondheidszorg